

Janusz Siatkowski

Słowiańskie nazwy ‘pleców’ i ‘ramienia’ w świetle materiałów gwarowych i źródeł historycznych

‘Plecy’ i ‘ramię’ mają tylko jedną grupę nazw współrzdennych, występujących w obu tych znaczeniach. Pochodzą one od rdzenia **pletj-*, oznaczonego na obu mapach szarą plamą. Na mapie ‘pleców’ szara plama bez znaku oznacza najbardziej rozpowszechnioną formę **pletji*, na mapie ‘ramienia’ zaś również najczęstszą formę **pletj-E*. W obu znaczeniach wystąpiła głównie jedna forma **pletji*. Pozostałe formacje, oznaczone różnie wypełnionym wewnątrz kółkiem umieszczonym na szarym tle, mają zazwyczaj jedno lub drugie znaczenie. W nazwach ‘pleców’ widać pewną komplikację semantyczną. Zanotowano tu również nazwy odnoszące się częściej do ich części: górnej (‘barki’) lub dolnej (tzw. ‘krzyże’). Szczegółowe zestawienia z materiałami porównawczymi pokazują, że nie są to pomyłki, a nawet nie tylko doraźne przeniesienia, ponieważ znajdują potwierdzenie także w innych źródłach. Z kolei nazwy ‘ramienia’ odnoszą się zarówno do ‘barku – górnej części pleców poniżej karku, od kręgosłupa do początku ręki’, jak i do ‘części ręki od barku do łokcia (lub nawet aż do dłoni)’. W wypadku form liczby mnogiej prowadzi to do mieszania nazw dla ‘pleców’ i ‘ramion’.

Mapy dla ‘pleców’ i ‘ramienia’ zostały przedstawione w 9. tomie OLA – niezależnie – za pomocą znaków punktowych. Tu w opracowaniu Profesor Doroty Rembiszewskiej zastosowano jednakową na obu mapach syntetyczną technikę płaszczyzn ze szrafowaniem oraz znaki punktowe.

plecy

W znaczeniu ‘plecy’ od wspomnianego rdzenia **pletj-* zanotowano trzy formacje **pletji*, **plexy* i **pletja*.

Pierwsza **pletji*, stanowiąca dzisiaj formę liczby mnogiej, wywodzi się najpewniej z dawnej liczby podwójnej od rzeczownika rodzaju nijakiego **pletje*. Tak traktuje polską formę *plecy* SStp VI 149–150 i sch. formę *pleći* RHSJ X 34.

Tworzy ona zwarty areał, oznaczony na mapie szarą płaszczyzną, obejmujący całą Polskę (*plecy*, *pl'ecy*, na Kaszubach *p'leca*, *p'le'ice*, a w p. 266 we wschodniosłowiańskiej postaci fonetycznej *plečy*; tu trudniej przyjąć hiperyzm wobec mazurzenia) oraz południowo-zachodnią Ukrainę (*p'leč'i*, *p'lečy*, *p'leč'i*, *p'leči* itp.). Na Ukrainie jej zwarty wschodni zasięg wyznacza linia biegnąca od pogranicza polsko-białorusko-ukraińskiego aż po punkty ukraińskie w Mołdawii. Od wschodu z kompleksem tym sąsiaduje wschodniosłowiańska **spina*. Granica między obu tymi nazwami jest dosyć ostra – jedynie w dwóch punktach granicznych zapisano obie nazwy: w p. 361 koło Brześcia oraz w p. 524 na terenie Mołdawii. Na zachód od tej linii nazwę **spina* odnotowano tylko w trzech punktach ukraińskich: koło Drohobycza (*s'pna* – 428), na Zakarpaciu (*s'pyna* obok *χrv'bet* – 484) i na północ od Kamieńca Podolskiego (*s'pyna* obok *p'leč'i* – 488). Natomiast na wschód od linii granicznej **pletji* zanotowano w kilku, nieraz nawet bardzo odległych, wyspach – na Białorusi (*pl'ečy*): na pograniczu litewsko-łotewskim (327, 329, 332, 340), wokół Mińska (357, 367, 368), koło Nowogródka (347) i nad środkową Prypecią (389) oraz na Ukrainie: koło Łucka (*p'lečy* – 408), na pograniczu białoruskim (*p'leči* 410, koło Owruczy *p'leči* 425, 426, *p'leč'i* 435 i Czernihowa *p'lečy* 438) oraz na południowy zachód od Kijowa (*p'leči* i 475).

W języku polskim *plecy* notowane są od XV wieku, poza tym występowały formy *plece* n., *plec* m., *plec* f., *pleca* f. sg., *pleca* pl. (SStp VI 149–150, SP XVI t. XXIV 328–329, Linde IV 149–150). Oprócz znaczenia ‘plecy’ pojawiają się też ‘górna część pleców, barki’, ‘łopatki’ i inne. W języku staroczeskim znane były formy *plece* n., *pleč* f. (Stčsl), później notowano *plece* n., *pleco* n., *plec* f., *plec* m. (Jg III 109, Kott II 580), dziś *plec* f., rzadziej *plece* n. (PS IV/1, 309, SSJČ II 606), najczęściej w znaczeniu ‘górna część pleców nad łopatką’, tzn. ‘barki’. Podobnie w języku słowackim od XV wieku *plece* n. (HSSJ III 544–545), w gwarach *plece* i *pleco* (SSN II 824–825) głównie w znaczeniu ‘górna część pleców’, ‘barki’. Znaczenia ‘plecy’, ‘tylna strona tułowia od barków do pasa’ w tych językach nie znalazłem. Brak tu też formy **pletji*.

Na Białorusi **pletji* w znaczeniu ‘plecy’ znane są natomiast od dawna. HSBM XXIV 370–371 notuje *плечи* pl. ‘plecy’ już pod koniec XV wieku

(1493) i wielokrotnie w XVI i XVII wieku. Raz pojawia się (w 1621 r.) forma fonetycznie polska *на плѣцахъ* (a ponadto w r. 1561 forma polska *у плѣцу* ‘na łopacie’). Formę *плѣчы* w znaczeniu ‘plecy’ podaje też słownik współczesnego języka białoruskiego (TSBM IV 283).

Znaczenie ‘plecy’ należy widzieć też w ukraińskich zwrotach *дати, показати плечи* ‘odwrócić się tyłem’, ‘uciec’ przytaczanych w słowniku Tymčenki II 110. Hrinč III 195 i słownik współczesnego języka ukraińskiego (SUM VI 579) *плечé* notują tylko w znaczeniu ‘ramię’, nie podają też formy *плечи*.

Forma **pletji* w znaczeniu ‘plecy’ tworzy w OLA też kilka wysp w południowej Słowiańszczyźnie: głównie w dialektach macedońskich (*pleki, plešti, pleški, plešči, plefči*) i czarnogórskich (*plèci* i podobnie), ale w rozproszeniu też w Serbii (68, 84) oraz w Chorwacji na wyspie Dugi otok (*p'leći* 37). Nazwa ta ma potwierdzenie w materiałach porównawczych z południowej Słowiańszczyzny, słowniki jednak podają nieco inne znaczenie, a mianowicie ‘górna część pleców, barki’, ale nie ‘plecy’. Słowniki macedońskie *плѣку* plt. określają jako ‘задниот дел од рамената и горниот дел од грбот’ (RMJ II 183, TRMJ IV 112), a bułgarskie *плѣци* plt. podobnie jako ‘задната част на раменете и горната част на грѣба’ (RSBKE II 510) lub ‘горната част на грѣба, която обхваща раменната част и плешките’ (RBE XII 550–551).

W OLA natomiast nazwy **pletji* i **gъrbъ* w znaczeniu ‘plecy’ wykazują dosyć wyraźne zróżnicowanie terytorialne. Nazwę **pletji* zanotowano tylko w dialektach macedońskich, zresztą na znacznym obszarze jako wyłączną. Natomiast powszechny w dialektach bułgarskich **gъrbъ* obejmuje w OLA też północną i wschodnią Macedonię, a sporadycznie pojawia się też w jej części środkowej i na terenie północnej Grecji. Nasuwające się podejrzenie, że eksploratorzy OLA nie zauważyli tej różnicy znaczeniowej, jest jednak niesłuszne, bowiem Drvošanov (2005, 76–78) potwierdza znajomość nazwy *плѣку* w dialektach macedońskich w znaczeniu ‘plecy’. Według niego *плѣку* w dialektach macedońskich najpowszechniejsze są w znaczeniu ‘górna część pleców’, ale także szeroki zasięg mają w znaczeniu ‘plecy’, a poza tym występują też w znaczeniu ‘łopatki’. Wyznaczony przez niego zasięg znaczenia ‘plecy’ jest dokładniejszy, ale w zasadzie nie ma tu sprzeczności z danymi OLA.

Natomiast, inaczej niż w OLA, *грѣ* w znaczeniu ‘plecy’ występuje u niego na całym terytorium macedońskim, lokalnie zaś ma znaczenie ‘dolna część pleców’ (Drvošanov 2005, 78–79).

Również na terenie serbsko-chorwackim forma **pletji* – *plèci* ma szerokie potwierdzenie w materiałach porównawczych w znaczeniu ‘plecy’, częściej jednak ‘barki, górna część pleców’ (RHSJ X 34–35, 37; RSHKJ IV 469), do której została wtórnie dotworzona też rzadka forma liczby pojedynczej *pleć* (**pletjb*).

W Polsce zanotowano sporadycznie w dwóch punktach (259, 283) obocznie innowacyjną formę *plexy*, utworzoną od uciętej podstawy *ple-* za pomocą mającego znaczenie augmentatywne sufiksu *-χ*.

W południowej Słowiańszczyźnie w znaczeniu ‘plecy’ zanotowano też formę **pletja*, stanowiącą liczbę mnogą od **pletje* n. Na mapie oznaczona jest ona na szarym tle kółkiem zacernionym po prawej stronie. Tworzy złożony z kilkunastu punktów zwarty areał na zachodzie Chorwacji. Zmapowane pod **pletja* trzy punkty słoweńskie stanowią arbitralne uproszczenie: w rzeczywistości w p. 19 występuje forma liczby pojedynczej *p^lječe* (**pletje* n.), a w p. 16 i 18 formy liczby mnogiej dotworzone do zapewne wtórnie potraktowanej jako liczba pojedyncza formy **pletja*: *plé:če* (16) i *p^lječe* (18), tj. **pletję*. Poza tym formę **pletja* zapisano w rozproszeniu: w punkcie słoweńskim na terenie Włoch (*plé:ča* – 2), w Chorwacji na wyspie Dugi otok (*p^lleta* 37), nad Adriatykiem (*pléča* 45), w Bośni (*pléča* – 47), w Wojwodinie (*pléča* 55) oraz w Serbii (*pléča* 68, *p^lleča* 69, 81, *p^l’eča* 84). Formę **pletja* – *pleca* zanotowano też w czeskim atlasie gwarowym w kilku punktach śląskich na pograniczu polskim. Autorzy traktują ją jako plurale tantum wywodzące się z pierwotnej liczby podwójnej (ČJA I 52, s. 147–149).

Forma ta ma potwierdzenie w języku słoweńskim, znów jednak chodzi raczej o ‘górną część pleców’, a nie o ‘całe plecy’, por. słwn. *pléča* n. pl. ‘zgornji del človeškega ali živalskega trupa med lopaticama’ (SSKJ III 628).

Występujące w języku starosłowiańskim **плеще** ‘plecy’ raz jest poświadczone w formie liczby podwójnej **плешти**, a czterokrotnie w formie liczby mnogiej **плешта** (SJS III 50).

Na całym wschodzie, jak już wspomniałem, występuje powszechnie **spina*. Przyjmuje się, że stanowi ona pożyczkę łacińską, przejętą za pośrednictwem polskim. Przypuszczenie to wysunęli Miklosich (1886, 318; o przyjmowaniu pośrednictwa polskiego świadczy u niego układ materiału) i Brückner (1914, 223; stwierdzając, że pożyczki łacińskie przechodzą do języka rosyjskiego zazwyczaj przez język polski). Brückner (SE 509) pisał: „*spina*, słowo łacińskie: *grzbietowa spina* ‘plecy’, u nas w 16. wieku używane; od nas przeszło na Ruś, gdzie do dziś ogólnie istnieje, gdy u nas o nim całkiem zapomnieli”.

Wyraz ten nie ma ustalonego pochodzenia. W etymologicznych słownikach języków słowiańskich mówi się o możliwości pierwotnego pokrewieństwa tego wyrazu z łot. *spina* ‘pręt’, łac. *spina* ‘cierń, kolec’, ‘grzbiet’, stwniem. *spinula* ‘szpilka’, tochar. A *spin-* ‘hak, kołek’, stang. *spír* ‘długi pęd’, śrdniem. *spile* ‘rożeń’, nadal jednak przyjmuje się dla języków wschodniosłowiańskich pośrednictwo polskie, por. Vasmer REW (1955) II 708, Vasmer ESRJ III (1971) 735, ESUM V (2006) 371, ESBM XII (2008) 266. Ta jednomysłność w przyjmowaniu

pośrednictwa polskiego we wspomnianych słownikach musi dziwić, skoro O. N. Trubačev (ESSJP 81) już w 1963 roku stwierdził, że pośrednictwo polskie jest tu mało prawdopodobne („заимствование через польск. из лат. маловероятно, вопреки Миклосичу и Брюкнеру (см. Miklosich 318, Brückner 509). Дату первого русск. свидетельства, приведенного у Фасмера (Аввакум), можно отодвинуть еще на одно столете, см. пример у Срезн. III Доп. 247 [Наказ. Бор. Сев. 1563]”). Zaskakuje fakt, że Trubačev w artykule o tym wyrazie w Vasmera ESRJ III 735 z podania tego zastrzeżenia zrezygnował. Czyżby zmienił zdanie?

Dla rozstrzygnięcia ewentualnego wpływu polskiego na wschłów. *spina* ‘plecy’ należy przede wszystkim przyjrzeć się znajomości tego wyrazu w języku polskim. Brückner, jak wspomniałem wyżej, twierdził, że *spina* ‘plecy’ u nas w 16. wieku było używane. Tymczasem w kartotece SP XVI w. znajdujemy tylko jedno poświadczenie tego wyrazu, znane zresztą już z Lindego V 382, mianowicie z łacińskiego dzieła Andrzeja Frycza Modrzewskiego w tłumaczeniu Cypriana Bazylika *O poprawie Rzeczypospolitej* (Łosk 1577): „Skarb pospolity byłby jako jedna *spina* abo *cięciwa* wojny na każdego nieprzyjaciela”. Wyrazy *spina* i *cięciwa* zostały tu użyte na miejscu łac. *belli nervus* w trudnym do ustalenia znaczeniu. Linde tłumaczył tu *spina* jako ‘rzecz napięta’, M. Korolko (2003, 398) objaśnia przez ‘strzała’, według mnie można też przyjąć ‘sprężyna’, ‘czynnik sprawczy’. Nasuwają się wątpliwości, czy chodzi tu o przenośne użycie wyrazu *spina* o podstawowym znaczeniu ‘plecy’, ‘grzbiet zwierzęcia lub człowieka’. Zapewne jest to raczej doraźnie użyty homonim, nawiązujący do *spinania*, *napinania*. W każdym razie nie można tu dopatrywać się źródła pożyczki dla języków wschodniosłowiańskich.

Spina ‘plecy’, ‘grzbiet zwierzęcia lub człowieka’ pojawia się w języku polskim sporadycznie później i to wyłącznie u autorów związanych z Kresami. W kartotece *Słownika języka polskiego XVII–XVIII wieku* (S XVII–XVIII) znajdujemy kilka poświadczeń tego wyrazu. W *Hippice to jest nauce o koniach* (Kraków 1603) Krzysztofa Dorohostajskiego, związanego swoją działalnością z Litwą, Białorusią i Wołyniem, trzykrotnie występuje *spina grzbietowa* ‘grzbiet koński’ (jeden z przykładów przytoczył Linde V 382). W rękopisie Archiwum Radziwiłłowskiego pod rokiem 1656 pojawia się raz *kość wielka spiny człowieczej*. U Hieronima Floriana Radziwiłła (w wydaniu M. Brzeziny, Warszawa 1998) *spina* poświadczona jest trzykrotnie w znaczeniu ‘grzbiet zwierzęcia’: „...ciele dwugłowe. Też miało dwa serca i dwie *spiny*, nóg zaś tylko, jak zwyczaj, cztery” (s. 33) w *Diariuszach z 1747–1751 roku* oraz „Zimową tedy porą wziąć trzeba barana i ołupiwszy go do *spiny* z obydwóch stron...” (s. 207) i „w kark, lecz tak by kość od *spiny* idąca była przetrącona [u niedźwiedzia]” (s. 211) w *Compendium*

z 1740 roku. Późniejsze słowniki języka polskiego nie wnoszą tu nic nowego: SWil II 1536, przytaczając za Lindem przykłady z Dorohostajskiego i z Modrzewskiego (Bazylika), uznaje wyraz *spina* ‘kość grzbietowa’, ‘rzecz napięta’ za przestarzały i regionalny, a SW VI 294, powołując się na Dorohostajskiego, uważa *spina*, *špina* ‘plecy, grzbiet, kręgosłup, stos pacierzowy’ za wyraz gwarowy. I to na razie wszystko, co udało się zgromadzić.

Dokumentacja gwarowa tego wyrazu na terenie Polski też jest skromna i dotyczy kilku punktów, głównie na pograniczu wschodnim. MAGP VIII m. 393 w znaczeniu ‘grzbiet człowieka i zwierzęcia’ ma *szpina* z p. 58 (Budy pod Bielskiem Podlaskim) oraz *spina* z przesiadłego p. 97 koło Wrocławia. Kartoteka SGPA potwierdza *szpina* ‘plecy’ z Bud pod Bielskiem Podlaskim, a ponadto podaje *špina* ‘część kręgosłupa na wysokości bioder’ ze Sławatycz. Na podstawie kwestionariusza AGWB I 227 można wywnioskować, że *špin'a* ‘plecy’ odnotowano w Klewinowie (p. 65) 16 km na południe od Białegostoku. Odpowiedniej mapy w AGWB jednak nie ma. SGPK V 197 ma wreszcie *spina* ‘plecy’ spod Augustowa oraz z mało wiarogodnego zbioru słownikowego A. Petrowa z ziemi dobrzyńskiej, gdzie autor zresztą w nawiasie powołuje się na ros. *спина*.

Materiały dotyczące pol. *spina* ‘plecy’, ‘grzbiet człowieka i zwierzęcia’ wyraźnie zatem pokazują, że wyraz ten ograniczony jest do pogranicza wschodniego i występuje w nawiązaniu do języków wschodniosłowiańskich. Należy go uznać za zapożyczenie ze Wschodu. Słusznie też W. Werenicz (1990, 95) uważa, że w polskim dialekcie na wschód od Pińska *s'pina*, *špina* ‘grzbiet zwierzęcia’ należy uznać za wpływ białoruski.

W językach wschodniosłowiańskich **spina* w znaczeniu ‘kręgosłup’, ‘plecy’, ‘grzbiet człowieka lub zwierzęcia’ poświadczona jest dosyć późno, dopiero w XVI wieku, por. ros. *спина* w SrezMat III, dop. 247, SRJ XI–XVII, t. XXVII 32, podobnie w języku białoruskim *спина* ‘спина – grzbiet’, ‘część grzbietowa ryby’ pod koniec XVI wieku (HSBM XXXII 144). Jak się zdaje, w języku ukraińskim pojawia się jeszcze później (nie ma tego wyrazu jeszcze w kartotece SUM XVI–XVII). Znaczenie to w językach wschodniosłowiańskich udokumentowane jest jednak wcześniej niż w języku polskim.

Jak wynika z przedstawionych materiałów, nie ma żadnych podstaw, by przyjmować tu wpływ polski na języki wschodniosłowiańskie. Wpływ odwrotny jest natomiast w pełni możliwy (por. Siatkowski 2013, 36–40).

Formacje **χrvьbtъ*, **χribьtъ* miały zapewne pierwotne znaczenie ‘górna lub dolna część czegoś’, a wtórnie jako nazwy części ciała ‘plecy’ i/lub ‘kręgosłup’. Są one bogato poświadczone w znaczeniu ‘plecy’ już w języku starosłowiańskim, por. *ХРЬБЬТЪ*, *ХРИБЬТЪ* SJS IV 801. Od dawna też **χrvьbtъ* i **χribьtъ* występują

niemal we wszystkich literackich językach słowiańskich w znaczeniu ‘plecy’ i/lub ‘kręgosłup’, co podają słowniki etymologiczne, por. np. ESSJ VIII 96–97, 107–109, Bezlaj I 202, Snoj 176, Skok I 685, Vasmer ESRJ IV 274–275, ESUM VI 208–209, Borys SE 184. Najślabiej były reprezentowane we wschodniej części południowej Słowiańszczyzny, np. w języku bułgarskim u Gerova V 511 *χρόβετ* ‘kręgosłup’ i mac. *рбет* ‘kręgosłup’, ‘grzbiet’ z jednego tylko źródła. W wielu językach zaczęło dominować znaczenie ogólne ‘grzbiet’, ‘górna lub tylna część czegokolwiek’. W języku rosyjskim dziś *χребёт* oznacza głównie ‘kręgosłup’, a w znaczeniu ‘plecy’ jest przestarzały i pospolity (SSRLJ XVII 454–455).

W OLA zapisy nazw pleców **Xrbbtv* i **Xribtv* ($X > g > h, \emptyset$) mają ograniczony zasięg. Tworzą jeden większy zwarty kompleks, obejmujący dialekty łużyckie (zróżnicowanie fonetyczne w gęstszej siatce punktów pokazuje SSA VI 36, s. 108–109), czeskie (*řbet, hřbet* itp., zasięg i fonetyczne zróżnicowanie nazwy tej w dialektach czeskich dokładniej podaje ČJA I 52, s. 147–149), słowackie (*χrba:t, χrbet, χribet, hribet* itp.) i sąsiadujące punkty polskie (*gřb’et* – 308, *gźib’et* – 316) oraz na południu punkty słoweńskie (*χarbət* i podobnie, *χarpt, χrbit, χorbot, řbet* itp.), a także łączące oba zespoły wyspowe dialekty słowiańskie na terenie Austrii i Węgier. Pozostałe zapisy są rozproszone: w Czarnogórze (*řbat* – 77), w Serbii (*ř:bat* – 79), w Polsce na Kaszubach (*křept* – 241) i na Śląsku (*gźb’ot* – 269), na Białorusi (*hrv’b’et* – 337), na Ukrainie Zakarpackiej (*χrv’bet* – 484) oraz w Rosji pod Nowogrodem (*χr’e’b’ot* – 635).

Podstawa słowotwórcza omawianego derywatu **χrbv̆, χribv̆*, zanotowana w OLA w kilku punktach w południowej Rosji (*χr’ip* – 791, 806, *χr’ib* – 813), ma potwierdzenie w materiałach porównawczych właśnie znad Donu, por. ESSJ VIII 96 s.v. **χribv̆*.

Również sporadycznie zapisana na Białorusi pod Szczuczynem (344) **χribetina* – *χri’b’ac’ina* ma potwierdzenie w SłPogr V 325 z tych stron: spod Szczuczyna, Grodna i Nowogródka (*χры’беціна, χры’бяціна*), a ponadto na Ukrainie *χребетіна, χреbtіна* (ESUM VI 208 s.v. *χребет*), znana zresztą już w XV wieku (*χреbtіна* – SSUM II 517) oraz w dialektach rosyjskich (*χреbtіна, χребетіна* – Dal IV 565).

Nazwy ‘pleców’ związane z rdzeniem **gurb-* zapisano w OLA głównie we wschodniej części południowej Słowiańszczyzny. Występują one w kilku zróżnicowanych terytorialnie postaciach. Podstawową formę **gurbv̆* notowano w całej niemal Bułgarii (*grəp, gərp, garp, gřp*) i w znacznej części macedońskiego obszaru dialektalnego, a ponadto w zupełnej izolacji w polskim p. 259 jako augmentativum *garby*. W dialektach macedońskich ma ona zresztą szerszy zasięg, niż to wynika z zapisów w OLA. Drvošanov (2005, 78–79) bowiem, rozporządzając znacznie bogatszym materiałem zebrany w gęstszej siatce punktów, stwierdza

mianowicie, że **gr̥rb̥* (*gr̥b*, *gr̥p*, *gr̥rp* itp.) w znaczeniu ‘plecy’ znany jest na całym terytorium gwar macedońskich. Poza tym w kilkunastu punktach zapisał on ten wyraz także w znaczeniu ‘dolna część pleców, krzyż’. Powszechną znajomość wyrazu **gr̥rb̥* w znaczeniu ‘plecy’ na terenie bułgarsko-macedońskim potwierdzają też słowniki tych języków, por. bułg. *грѣб(ѣ)* m.in. ‘plecy’ u Gerova I 250–251, w RSBKE I 208, RBE III 423–428, BTR⁴ 147 i w gwarach (por ESSJ VII 199–201, SP III 273–274), mac. *грб* ‘ts.’ (RMJ I 114, TRJM I 373).

Wyraz **gr̥rb̥* w znaczeniu ‘plecy’ w materiałach porównawczych pojawia się też sporadycznie na gruncie serbsko-chorwackim, por. serb. *гѣб* ‘plecy’ z Pri-zrenu w Kosowie i z nieustalonego źródła (RSHJ III 583–584, tu nieobjaśniony skrót *И* – zapewne słownik), poza tym w zabytku cerkiewnym z XVI–XVII w. *gr̥rb̥* ‘grzbiet ryby’ (RHSJ III 391) oraz w języku słoweńskim: chodzi tu o hasło u Pleteršnika I 246, gdzie pod *gr̥b* jest odsyłacz do *grba* f. ‘garb’, ‘plecy’, ‘zmarszczki’. Nie podano jednak, które ze znaczeń formy *grba* odnosi się również do formy *gr̥b*. SP VIII 273–274, powołując się na Pleteršnika, podaje tylko znaczenie ‘garb’, natomiast ESSJ VII 199–201 na podstawie podobnych źródeł wymienia wszystkie trzy znaczenia. Jak się zdaje, sprawę rozstrzyga Bezlaj I 172, który pod hasłem *gr̥ba* umieszcza z XVI wieku z Dalmatina *gerb* w metaforycznym znaczeniu ‘plecy’.

Wspomniana wyżej forma żeńska **gr̥rba*, nienotowana w OLA w ogóle, też jest sporadyczna w znaczeniu ‘plecy’: słwn. *gr̥ba* ‘plecy’ podaje Plet I 246, a jako ekspresywne także SSKJ I 751: *mahnil ga je po grbi* ‘uderzył go po plecach, w plecy’, a sch. *гѣба* ‘plecy’ RSHJ III 585: *турски царинари и занмије узредали се да исправе грбе и да поздраве* z r. 1888.

Okazuje się, że **gr̥rb̥* w pewnych potocznych zwrotach pojawia się w metaforycznym znaczeniu ‘plecy’, ‘grzbiet’ w wielu dalszych językach słowiańskich, por. np. *dostat, dát do hrbu* ‘dostać, uderzyć po plecach’ (PS I 962, SSJČ I 646, też w gwarze morawskiej – ESSJ VII 200), śl. dial. *dostat po hrbe, daj mi po hrbie* ‘daj mi po grzbiecie, po plecach’, brus. pot. ekspr. *горб* ‘plecy, grzbiet’ (TSBM II 70), dial. *у вайну маткі дзеці няслі на гарбах* (ŚlPogr I 465), ukr. pot. *горб* ‘plecy, grzbiet’ z I połowy XVII wieku (SUM XVI–XVII, t. VII 21) i współcześnie np. *гну́ти горба́* ‘usilnie pracować’ (SUM II 125), ros. *горб* ‘plecy’ już z XIII i XVI w. (SRJ XI–XVII, t. IV 80) i później (SRJ XVIII, t. V 166, Dal I 377–378) oraz współcześnie w zwrotach ze znaczeniem ‘schylone, zgarbione plecy’, ‘plecy, na których niesie się coś ciężkiego’, jak np. *гну́ть горб* ‘zginać grzbiet, ciężko pracować’, *на своим горбу нести* ‘nieść na swoim grzbiecie, na swoich plecach’, *на горбу сидеть у кого-л.* ‘siedzieć komu na plecach’ itp. (SSRLJ III 269–270, BASRJ IV 287–288), a nawet w gwarach nad Peczorą (ESSJ VII 200; SRNG znaczenia tego jednak nie odnotował).

W sumie można powiedzieć, że **gr̥bъ* w pewnych zwrotach w znaczeniu metaforycznym ‘plecy, grzbiet’ znany jest niemal w całej Słowiańszczyźnie, natomiast w podstawowym znaczeniu części ciała ‘plecy’ tworzy zwarty areał tylko we wschodniej części Słowiańszczyzny południowej.

Od zachodu z tym areałem sąsiaduje formacja rozszerzona sufiksem *-ina* – **gr̥bina*, zapisana w OLA w dwóch punktach na zachodzie Bułgarii (*gr̥bina* 115, *gr̥bina* 118), w dialektach serbskich (*gr̥bina* 79, 81, 83, 85–88) oraz w rumuńskim Banacie (169), ponadto w izolowanym punkcie rosyjskim (*gar’b’ina* 781).

Nazwa *gr̥бина* ‘plecy’ ma bogate potwierdzenie w RSHJ III 588 w dwudziestowiecznych utworach wydawanych w Belgradzie, natomiast zagrzebski RHSJ III 394 uważa *gr̥bina* za wyraz nieco przestarzały. Bułg. *gr̥bina* ‘plecy’ przytacza już Gerov I 250, ale późniejsze słowniki przypisują tej nazwie zabarwienie potoczne (RSBKE I 214, RBE III 487–488, BTR⁴ 150). W języku macedońskim *gr̥бина* ‘plecy’ została uznana za wyraz gwarowy (RMJ I 114), który TRMJ zupełnie pomija. Por. też ESSJ VII 199, SP VIII 271–272. Na gruncie wschodniosłowiańskim potwierdzenia dla tego wyrazu nie znalazłem.

Formację **gr̥bača* w znaczeniu ‘plecy’ zapisano w OLA na południu tylko w kilku punktach: w Bośni (*gr̥bača* 47) oraz w Serbii (*gr̥bača* 69, 81). W RSHJ III 587 *gr̥bača* uznana jest za wyraz ekspresywny (podobnie uważa Skok I 610) i ma dosyć bogate poświadczenie zarówno z utworów chorwackich, jak i serbskich, natomiast zagrzebski RHSJ III 392 podając *gr̥bača* w znaczeniu ‘plecy’, powołuje się tylko na Vuka, natomiast współcześnie przypisuje temu wyrazowi znaczenie ‘kręgosłup’.

Zupełnie odosobnione są występujące w gwarach rosyjskich formacje: *gorbaz’ina* (**gr̥bazina*) – 588 i *garbat’ina* (**gr̥batina*) – 786. Ich potwierdzenia w materiałach porównawczych nie znalazłem.

Forma **l̥dvъje* miała dawniej szeroki zasięg w Słowiańszczyźnie. Najczęściej oznaczała ‘część pleców po obu stronach kręgosłupa między żebrami a miednicą’, ‘lędźwie’, ‘biodra’, nieraz też inne przyległe części ciała. Pełniejsze zestawienia w tych różnych znaczeniach można znaleźć w słownikach etymologicznych, por. np. ESSJ XV 48–50, ESJS VIII 418. W OLA zapisywano **l̥dvъje* i pochodne w znaczeniu ‘nerka’ (Siatkowski 2012a, 274–276) oraz kilka wyrazów pochodnych w znaczeniu ‘udo’ (Siatkowski 2012a, 184). W znaczeniu ‘plecy’ zapisywano w OLA zazwyczaj formę liczby mnogiej **l̥dvъja* (*V > ъ*): *l̥:ž̥a*, *l̥:ž̥a*, *l̥:đ̥a* itp.), co tworzy dosyć zwarty areał na terenie serbsko-chorwackim, z którym łączy się kilka punktów wyspowych na terenie Węgier (*l̥:đ̥a* – 150, *l̥:đ̥a* – 151, *l̥:ž̥a* 152) i we wschodniej Austrii (*li̋d’ē* tu sg. – 146a).

Nazwa ‘pleców’ **zada* (*za:da*) charakterystyczna jest dla dialektów czeskich. Występuje ona niemal na całym czeskim terytorium językowym obocznie z na-

zwą **χrbbtō* (por. wyżej, s. 6). Dokładniej zasięgi obu tych nazw w dialektach czeskich przedstawia ČJA I 52, s. 147–149. U nas nie ma jej tylko na czeskim Śląsku, a w ČJA także na wschodnich peryferiach dialektów wschodniomorawskich. Według ČJA *hřbet* obecnie ustępuje przed nazwą *záda*, zwłaszcza w mowie miast, a w szczególności na Morawach i na terenach nowego osadnictwa w Czechach. W związku z tym tylko jako ciekawostkę należy potraktować rozróżnienie Kotta: „*Záda* mají *hřbet* (dorsum, krajinu *zád* prostřední nad celou hrudní pateří), *mezipecí* (interscapuleum, místo mezi lopatkami), *zadek* (uraeum, mezipecí až k řiti), *bedro* (regio lumbalis, naproti břichu), *kříž* (regio sacralis, od *beder* až k řiti)” (Kott V 34). W gwarach czeskich są to niewątpliwie nazwy synonimiczne. Czeska nazwa *záda* wywodzi się z ogółow. rzeczownika **zadō* ‘tylna część, tył’, utworzonego od przyimka *za* za pomocą sufiksu *-dō* (por. np. Machek ES-2, 708; Borys SE 725). Pierwotne *zad* m. sg. przeszło w plurale tantum na wzór takich nazw, jak *prsa* ‘piersi’, *bedra* ‘biodra’. W języku staroczeskim w znaczeniu ‘plecy’ wcześniej używano formy genetycznie deminutywnej *zadek* (MSČS 624), ale w XVI wieku u Veleslavína już obok *zadek* występuje też forma *záda* (Jg V 445, 446; Kott V 34–35). Z czasem w znaczeniu ‘plecy’ upowszechniają się *záda*, a *zadek* przybiera znaczenie ‘podex, tyłek’.

Nazwę *zad* m., *záda* pl. dla ‘pleców’ odnotował też historyczny słownik słowacki: z XVII–XVIII wieku (HSSJ VII 25), ale podany tu zestaw przykładów ze słowackiego tłumaczenia J. A. Komenskiego, z zachodniej Słowacji i jeszcze jednego trudnego do zlokalizowania zabytku, przy podanym wyżej braku tego wyrazu w dialektach czeskich na Śląsku i na wschodniej peryferii dialektu wschodniomorawskiego, wydaje się przemawiać za możliwością wpływu czeskiego. Współczesny słownik słowacki SSJ już tego wyrazu nie notuje.

Pozostałe rodzime nazwy ‘pleców’, zanotowane w OLA, są rzadkie lub zupełnie sporadyczne. Przeważnie stanowią doraźne przeniesienie semantyczne nazw odnoszących się głównie do ‘górnej lub dolnej części pleców’, przeniesienie to ma jednak często potwierdzenie w materiałach porównawczych.

Zapis *grì:n^e* w punkcie chorwackim na południu Włoch (44a) należy zapewne uogólnić jako **grivnĭja*. W sch. *grīnja*, *grīna*, *grina* oznacza ‘sznur pereł’, ‘wieniec z fig’ (RHSJ III 432–434). Skok I 620 skłonny jest widzieć pierwotne znaczenie ‘kark’. Mielibyśmy tu do czynienia z przeniesieniem znaczenia ‘barki’ > ‘plecy’.

Zanotowane obocznie z nazwą *plecy* w Polsce pod Złotowem (249) i pod Poznaniem (259) *bary* są późną, XIX-wieczną, innowacją polską, stanowiącą augmentativum od mającego szersze nawiązania słowiańskie wyrazu *barki*, znanego wcześniej w języku polskim w znaczeniu ‘silnie rozrośnięte ramiona’,

'górną część pleców poniżej karku' (SW I 101, SJPD I 362–363, Brückner SE 16–17, Boryś SE 22). *Bary* w znaczeniu 'silnie rozrośnięte ramiona' znane są też gwarom polskim (SGPA I 412–413).

Zapisany na Zakarpaciu *po'perek* (**poperkō* – 483) oznacza częściej w języku ukraińskim 'dolną część pleców', 'krzyż, lędźwie', por. Hrinč III 323, SUM VII 191, por. też ros. z XVII w. *nonepekō* 'ts.' (SRJ XI–XVII, t. XVII 80).

Brus. *'tułow'iszcze, tuło'v'iszcze* 'plecy' na zachodzie kraju (363) wykazuje przesunięcie znaczeniowe wobec występującego we wsch. Słowiańszczyźnie wyrazu **tulovišče* w znaczeniu 'tułów', por. ros. i ukr. *туловище* (SSRLJ XV 1114–1115, ESUM V 672) i brus. dial. *туловишча* (ŚlPogr V 145), *тулобишчэ* (ESUM V 672).

Zapisana obocznie ze *sp'ina* pod Briańskiem (798) *s'e'r'ad'ina* (**serdina*) ma potwierdzenie w rosyjskim słowniku gwarowym spod Smoleńska (*серѣдина* 3. 'спина' – SRNG XXXVII 201–202), a także w dialektach białoruskich (ESBM XIII 156). Wyraz ten częściej notowany jest w znaczeniu 'dolna część pleców', a mianowicie u Dała IV 176–178, a w SRNG l.c. z dialektów spod Briańska, Orła i Smoleńska. Poza tym *сярэдзіна* w znaczeniu 'dolna część pleców', 'krzyż, lędźwie' znana jest powszechnie na Białorusi. Podaje ją TSBM V/1, 452, uznając to znaczenie za potoczne. Według Čekmana 1972, 151 *сярэдзіна* występuje w tym znaczeniu na całym białoruskim terytorium językowym, może jedynie poza Polesiem (por. też lokalizację w ESBM l.c. i w ŚlPogr V 72, także z gwar białoruskich na terenie Polski i Litwy). Čekman l.c. ze względu na wyjątkowe w dialektach słowiańskich połączenie znaczenia 'dolna część pleców, krzyż' ze 'środkiem' widzi tu wpływ podobnie motywowanej litewskiej nazwy *pusiáujas* dla tej części pleców. Nie jest to konieczne, skoro znana jest analogiczna bułg. i mac. *половина*, łącząca się z 'połową'.

Zanotowana w płn.-zach. Białorusi nazwa *'z'atn'a 'kostka* (338) ma potwierdzenie właśnie z tych stron w ŚlPogr II 337 (*'зятня 'костка*). Może chodzi tu o metaforyczne określenie – 'zięciowa kosteczka', 'kostka zięcia' (D.K. Rembiszewska).

Nie umiem wyjaśnić sporadycznego zapisu *ko'ri:s* w Czarnogórze (73).

W materiałach OLA jest także kilka, zazwyczaj rzadkich, nazw 'pleców' obcego pochodzenia, częściowo są to nazwy przeniesione, odnoszące się częściowo do części pleców lub kręgosłupa.

Nieco szerszy zasięg ma nazwa **skinJa* ($J > \emptyset$), zanotowana w Dalmacji na wyspach Krk (*ški:na* – 24), Vis (*ški:na* – 42) i Hvar (*ški:na* – 44) oraz na Wybrzeżu Dalmatyńskim w Trogirze (*ški:na* – 43). Według Skoka III 259 jest to relikw dalmatyńsko-romański pochodzenia germańskiego (z dawnego *skīna*, kontynuowanego przez *wnniem*. *Schiene* 'szyna'). Pożyczka ta, poświadczona

na terenie serbsko-chorwackim od XVI wieku w znaczeniu ‘plecy’ i ‘kręgosłup’ (RHSJ XVII 657), ma według Skoka l.c. szerokie nawiązania w Dalmacji, zarówno na wyspach, jak i na wybrzeżu.

W rozproszeniu w różnych częściach Słowiańszczyzny zapisano w OLA w znaczeniu ‘plecy’ przejętą do języków słowiańskich za pośrednictwem ludowych dialektów romańskich dawną pożyczkę łacińską **križb*: w Chorwacji *kri:ža* obok *ški:’na* i *plé’ta* (24), w punkcie słoweńskim w południowej Austrii *ŕri:š* (148), w Polsce *pleci* obok *kšiže* (250) i *plecy* obok *kšyš* (300) oraz na Ukrainie Zakarpackiej *p’lyč’i* obok *kry’ža* (465). Mamy tu do czynienia z przeniesieniem znaczenia ‘plecy’ z częstszego w językach i dialektach słowiańskich znaczenia ‘dolna część pleców’, ‘dolna część kręgosłupa’ (liczne poświadczenia tego znaczenia podaje Sławski SE III 256–258). Dotyczy to też słów. wyrazu **krbstv* ‘krzyż’ przejętego z grec. *χριστος*, por. w OLA *kras* w bułgarskim punkcie na terenie rumuńskiego Banatu (167) i w bułgarskim języku literackim *krbcm* (RBE VIII 295, BER III 50–56) oraz serbsko-chorwackiego derywatu **krbstinę* – *křstine*, sg. *křstina* m.in. ‘dolna część kręgosłupa’ (RHSJ V 640, RSHJ X 668), zapisanego sporadycznie w OLA w znaczeniu ‘plecy’ w chorwackim punkcie na terenie rumuńskiego Banatu (*křstine* – 168). Podobne przesunięcie znaczeniowe znane jest zresztą nie tylko w językach słowiańskich (por. Sławski l.c.).

Sch. *kičma* (od tur. *kiç* ‘tylna część’, ‘pośladek’, por. Škaljić 407, Skok II 77), zapisana w OLA w dwóch punktach bośniackich: *ki:čma* (46) i *kičma* (57) w znaczeniu ‘plecy’, znana jest od XVIII w. w znaczeniu ‘kręgosłup’ (RHSJ IV 944, RSHJ IX 522). Pojawiające się nieraz na terenie serbsko-chorwackim znaczenie ‘plecy’ uważane jest za regionalne (RSHJ l.c.).

Zapisana zupełnie sporadycznie pod Woroneżem *kaba’roškə* ma potwierdzenie w rosyjskim słowniku gwarowym właśnie spod Woroneża (*кабарожка* SRNG XII 283). Jest to derywat od *кабарга* z turk. *kabyrya* ‘żebro’ (Vasmer ESRJ II 149).

ramię

Nazwy ‘ramienia’ dzielą Słowiańszczyznę na częściowo dosyć zwarte dwa arealy: w jednym związane są z rdzeniem **pletj-*, w drugim z rdzeniem **orm-*. Formy od **pletj-* łącznie zajmują znaczne terytorium, tworząc zwarty kompleks w całej Słowiańszczyźnie wschodniej, do którego nawiązuje obszar dialektów słowackich i kilka punktów czeskich, poza tym w rozproszeniu występują na zachodzie Słowiańszczyzny południowej. Formy od rdzenia **orm-* występują

zaś w Słowiańszczyźnie zachodniej (z wyłączeniem dialektów słowackich) i południowej.

Od rdzenia *pletj- zanotowano kilka zróżnicowanych geograficznie form rodzajowych, jak *pletjE ($E > o$) n., *pletja f., *pletję pl., *pletji pl. oraz kilka formacji słowotwórczych, jak *pletjvko, *pletjvkъ, *pletjukъ, *opletjvko, *opletjvka, *opletjvkъ itd. Na mapie cały obszar z formami od tego rdzenia został oznaczony szarą plamą (jak i nazwy od tego rdzenia na mapie ‘pleców’), a poszczególne formy fleksyjne i słowotwórcze za pomocą różnie wypełnionego kółka na szarym tle. Jeśli forma ta występuje obocznie z *pletjE, znak na mapie został podkreślony. Ze względu na brak informacji o rodzaju i liczbie niektóre zapisy, zwłaszcza sporadyczne, trudno zinterpretować. Pewnych form słoweńskich komisja narodowa jednoznacznie nie określiła.

W południowej Słowiańszczyźnie rozproszone zapisy występują w dialektach słoweńskich i chorwackich. Najczęściej notowano tu formę n. sg. *pletjE: w punktach słoweńskich we Włoszech (*pliečja* nom. pl. od *pletje – 3) i w południowej Austrii (*plěčə* – 148) oraz w kilku punktach chorwackich: w Dalmacji (*plēte* – 22, 42, *plē:te* – 43) i na północy (*plā:če* – 35, *pléce* – 36). Dla kilku punktów słoweńskich przyjęto formę liczby mnogiej *pletję pl.: *p'lieči* (3), *plé:če* (7, 9), *p'le:če* (17). Zgodnie z uogólnieniem komisji słoweńskiej formę *pletja przyjęto dla dwóch punktów słoweńskich: *p'le:ča* (15, 149), ale nie ma pewności, czy chodzi tu o formę rodzaju żeńskiego w liczbie pojedynczej, czy może o liczbę mnogą od formy rodzaju nijakiego *pletje. Zupełnie sporadycznie zapisano formę rodzaju męskiego *pletjv w chorwackiej wyspie językowej na południu Włoch *plěč* (44a). Formę *pletji pl. w znaczeniu ‘plecy’ na południu zanotowano wyjątkowo w Dalmacji na wyspie Dugi otok (*p'lefi* – 37). Może należy tu zaliczyć też formę *p'lieči* (3), zinterpretowaną w OLA jako forma liczby mnogiej *pletję, por. wyżej.

Ciekawe jest porównanie poświadczeń form *pletje, *pletję w dialektach słoweńskich w OLA i w słoweńskim atlasie językowym. Okazuje się, że powtarza się tylko jeden zapis z punktu 149 na terenie Węgier. Pozostałych zapisów OLA w odpowiednich punktach atlasu słoweńskiego nie ma. Zapisano natomiast, traktowane łącznie, *pletje i *pletję w 12 punktach innych: w centrum koło m. Škofja Loka, na zachód od m. Celje, na terenie południowej Austrii, przede wszystkim zaś w 8 punktach na pograniczu węgiersko-austriackim na północ od Murskiej Soboty. Układ ten wydaje się wskazywać, że mamy tu do czynienia z archaizmem, który na południowym zachodzie Słowiańszczyzny miał dawniej szerszy zasięg.

W języku starsłowiańskim **плече** n. ma bogate poświadczenia w znaczeniu ‘ramię’, ‘bark’, a formy **плетн**, **плещи**, jak podałem już wyżej, oznaczają

‘plecy’ (SJS III 50). Dla słwn. *plěče* n. znaczenie ‘ramię’, ‘bark’ notuje Plet II 54, natomiast w liczbie mnogiej słwn. *plěča* odnoszą się do ‘górnjej części pleców między łopatkami’ (SSKJ III 628), podobnie chorw. i serb. *plěće/nlěhe* ‘ramię’, ‘bark’, ‘горњи део леђа од врата до руке’ (RHSJ X 35, RSHKJ IV 469–470), ale też ‘plecy’ (RSHJ l.c.).

Na północy Słowiańszczyzny nazwy związane z rdzeniem **pletj-* tworzą zwarte kompleksy. Tu również największy zasięg ma forma n. sg. **pletjE*, występująca w dialektach wschodniosłowiańskich (np. brus. *pl'a'čo*, ukr. *pl'e'če*, *ply'če*, ros. *pl'e'čo*, *pl'e'co*, *pl'i'čo* itp.), słowackich (*plěco*, *plěce* itp.) i w trzech punktach czeskich (*plece* – 204, *plěco* – 205, 207).

W języku białoruskim *плячó* (*плечо*, *плече*, *плеце* od XV wieku – HSBM XXIV 370–371) oznacza zarówno ‘bark, część tułowia od szyi do ręki’, jak i ‘górną część ręki do łokcia’, a w liczbie mnogiej *плечы* ‘plecy’ (TSBM IV 283), podobnie w języku ukraińskim *плечé* (*плече*, *плечо* od XVI wieku – kartoteka SUM XVI–XVII) ‘bark, część tułowia od szyi do ręki’ i ‘górną część ręki’ (SUM VI 579–580). W języku rosyjskim występowała staroruska forma cerkiewna *плеще*, *плеште* od XI wieku oraz forma rodzima *плечо*, *плече* od XII wieku w znaczeniach ‘ramię, bark, górna część tułowia od szyi do ręki’, w liczbie mnogiej ‘część pleców między łopatkami, barki’ oraz ‘górną część ręki powyżej łokcia’ (SRJ XI–XVII, t. XV 92, 93 oraz SSRLJ IX 1395–1396, BASRJ XVII 73–74). W języku słowackim *plece* n. ‘bark, część ciała nad łopatką między barkiem a początkiem ręki’ notowana jest od XVI wieku (HSSJ III 544–545, por. też SSJ III 86), a słowacki słownik gwarowy *plece* i *pleco* n. w tym znaczeniu uznaje za powszechne w dialektach słowackich.

W południowych dialektach rosyjskich forma **pletje* zachowując pierwotną postać, przybiera w kilku punktach rodzaj żeński: *pl'a'čo*, *pl'a's'čo* f. (802), *pl'a'čo* f. (834, 841, 846), *pl'e'čo* f. (844), *pl'e'čom* f. instr. sg. (848), a w kilku punktach sąsiednich przybiera rodzaj żeński oraz zakończenie na *-a*: *pl'i'ča* (839, 845), *pl'e'ča* (840). Na mapie zasięg występowania rodzaju żeńskiego został oznaczony za pomocą płaszczyzny.

Na pograniczu polsko-białoruskim w OLA zachodni zasięg formacji od rdzenia **pletj-* pokrywa się ściśle z granicą państwową. Źródła porównawcze pokazują jednak, że granica ta nie jest tu ostra: po obu stronach znane są lub były jeszcze niedawno znane nazwy od rdzenia **pletj-* i **orm-*. Tu zwrócę uwagę na występowanie form od rdzenia **pletj-* po stronie polskiej, a wypadki odwrotne przedstawię później.

W AGWB V 27, s. 72 na terenie Białostoczczyzny mają szeroki zasięg liczne formacje od rdzenia **pletj-*, przedstawione zresztą na mapie w sposób bardzo uproszczony, nieraz jednym znakiem postaci morfologicznie bardzo różne. Formy

pleč'e, *pleč'o* (i podobne) zanotowano tu w szerokim pasie wschodnim, który nad Narwią sięga daleko na zachód, niemalże aż do miejscowości Łapy.

Na pograniczu polsko-ukraińskim formy od rdzenia **pletj-* w OLA sięgają do samej granicy polskiej, co potwierdzają materiały Ziłyńskiego, gdzie stosunkowo rzadkie na tych terenach *плечé*, pl. *плéчи* w znaczeniu ‘ramię’ notowano jednak i nad granicą polską, a nawet po polskiej stronie w Machnowie koło Tomaszowa Lubelskiego (SDUP 97).

Formę **pletji* pl. w znaczeniu ‘ramiona’ zapisano w kilku rozproszonych punktach: na południu Białorusi (*p'lečbi* – 382), na Ukrainie (*p'lečy* – 433) i w kilku punktach rosyjskich: *p'leč'i* (554), *p'leč'i* (670) i *p'leč'i* (764, 765).

Na wschodzie, głównie na Białorusi i Ukrainie, a nieraz także w Polsce na Białostocczyźnie zanotowano kilka dalszych derywatów związanych z rdzeniem **pletj-* w znaczeniu ‘ramię’.

Formacja **pletjko* ‘ramię’ tworzy niewielki areal na terenie łączącym pld.-zach. Białoruś (*płyčko* – 361, *p'leč'ko* – 363, *plyč'ko* – 372) i pln.-zach. Ukrainę (*pleč'ko* – 401, *p'l'ač'ko* – 406, *plyč'ko* – 408, 432, *pléč'ko* – 415, *płšč'ko* – 452). Do arealu tego nawiązują 3 zapisy na Białostocczyźnie: *pl'ečko* (Topolany ok. 25 km na południowy wschód od Białegostoku), *pleč'ko* (Teremiski) i *p'ličko* (Policzna) koło Hajnówki (AGWB V 27, s. 72). Kartoteka SGPA ma dalsze przykłady na *plečko* ‘ramię’ z pogranicza po stronie polskiej z Bud pod Hajnówką, z Dorohuska chełmskiego i z Horodyszczka pod Włodawą. Forma ta ma też potwierdzenie w słownikach, por. brus. *плечкó*, *пльичкó* ‘ramię’ w ESBM IX 251–252 (bez lokalizacji), ukr. *плічкó* jako deminutivum od *плече* ‘ramię’ (Hrinč III 195, 197; SUM VI 527), znane też w innych znaczeniach.

W ukraińskim punkcie na Białorusi (373) zanotowano sporadycznie dalszy derywat **opletjko* – *op'l'ičko*, który występuje też na Białostocczyźnie w 6 nadgranicznych punktach między Czarną Hańczą a górną Biebrzą: *apl'ečko*, *apl'ečko*. Ponadto na Białostocczyźnie w 2 punktach na południe od Bielska Podlaskiego zapisano **spletjko* – *spl'ečko*, *spl'ič'ko* (AGWB V 27, s. 72).

Zanotowana w kilku punktach na środkowej Białorusi formacja **pletjukō* – *p'l'ač'uk* (355, 365–368) znana jest właśnie z okolic Mińska w tym znaczeniu też z innych źródeł: SłPogr IV 27 i ESBM IX 251–252 s.v. *пльчó*, *плечó* oraz *пльчúк*. Poza tym sporadycznie zanotowany w SłPogr IV 27 nad górnym Niemnem *пльчáк* (**pletjukō?*) ma kilka poświadczeń na Białostocczyźnie: *pleč'ak* w 3 punktach na południe od Białegostoku i *p'lečok* nad górną Narwią w pobliżu granicy. Ponadto na Białostocczyźnie zapisano dalsze prefiksalne derywaty (utworzone zapewne od wyrażen syntaktycznych z przyimkami *na* i *o*): na południu w 3 punktach wzdłuż Bugu w pobliżu Siemiatycz **napletjukō* – *napl'ečok*, *napl'ičok* oraz na północy w 3 punktach koło Dąbrowy Białostockiej

**opletjvkъ* – *apl'ecak*, *opl'ecak*, *opl'ěčok* (formy z *c* < **tj* są tu zapewne dawne i nie tłumaczą się mazurzeniem).

Dla zapisanych sporadycznie **opletjvka* – *op'l'ička* (423) na Wołyniu oraz **popletje* – *pop'l'eč'a* na północy Rosji (551) nigdzie nawiązań nie znalazłem.

Formy od rdzenia **orm-*, jak już wspomniałem wyżej, występują w Słowiańszczyźnie zachodniej i południowej. Formy pochodne od tych rdzeni wykazują znaczne zróżnicowanie pod względem morfologicznym, które też tworzą dosyć wyraźne kompleksy. Na mapie zostały one oznaczone szrafowaniem różnego typu.

Dotyczy to form **ormę* n., **ormo* n., **ormeno* n., **orma* f., **ormenъ*, a także **ormb=o* (jeśli uwzględnić też źródła spoza OLA). Nieraz zapisano tylko formy liczby mnogiej, które pozwalają na rekonstrukcję liczby pojedynczej. Pomijam natomiast dodatkowe zapisy liczby mnogiej. Poza tym występuje tu wiele ich dalszych przekształceń, które trudno dokładnie określić ze względu na brak w OLA form zależnych lub form liczby mnogiej. Cechą charakterystyczną są występujące wyspowo lub obocznie formy sporadyczne, które pojawiają się często na bardzo odległych terenach. Powstały one w dużym stopniu niezależnie jako formacje potencjalnie możliwe w języku. Ich znajomość na tych terenach potwierdzają materiały porównawcze z opracowań dialektologicznych i ze słowników, które zresztą często przynoszą jeszcze dalsze nazwy sporadyczne.

Za formy podstawowe od rdzenia **orm-*, od których kolejno powstały inne, należy uznać **ormę* i **ormo*. Jaki jest ich stosunek wzajemny? W słownikach etymologicznych podawana są one obocznie (Snoj 522, ESUM V 22), częściej ze względu na analogie w innych językach indoeuropejskich za pierwotną uznaje się **ormo* (z sufiksem *-mo-*), a formę **ormę* (z sufiksem *-men-*) za innowację słowiańską (Machek ES-2, 507; Skok III 105–106; Bezlaj III 149; Schuster-Šewc III 1205; SJS XII 747; Boryś SE 510), ale BER VI 175–178 i ESBM XI 88 jako prasłowiańską wymieniają tylko **ormę*.

Boryś SE 510 i Skok III 105–106 rdzeń **orm-* uznają za ogólnosłowiański, tymczasem w OLA derywaty od tego rdzenia ograniczone są w zasadzie do Słowiańszczyzny południowej i zachodniej. Ich wschodni zasięg niemal pokrywa się ze wschodnią granicą państwową Polski.

Jedynie na Ukrainie nad Dniestrem, głównie na północ od tej rzeki, występuje rozległa wyspa, dochodząca aż pod Horodok (w OLA p. 472), z nazwami od rdzenia **orm-*: **ormeno* n. (*'ramy'no* 421, 429, *'rameno* 428, *'rams'no* 431, 451, 471), **ormenъ* m. (*'ramyn* 412, *'ram'in'* 420) i **ormę* n. (*'remn'a* 472, w OLA zinterpretowane błędnie jako **ormenъja*).

Istnienie tej wyspy na zachodniej Ukrainie potwierdzają dawne materiały Ziłyńskiego z licznymi zapisami form *р'ам'ен'о*, *рам'іно*, *рем'ино*, *р'еміно*,

рымін'о, римй'оно z dialektów ukraińskich na terenie Polski, z szerokiego pogranicza polsko-ukraińskiego, a nawet ją rozszerzają dzięki punktom na południe od Stanisławowa (Jasień, Horodenka) oraz z kilkoma zapisami form *рамѣа* i *рамн'а* spod Sambora i Drohobycza oraz z dialektów ukraińskich na terenie Polski, m.in. pl. *рамн'ен'а* w Brylińcach pod Przemyślem (SDUP 97, por. też Horbač 1969, 161; Hrinč IV 5). Tymčenko II 266 obok fonetycznie polskiego *рамѣ* ma też *рамо*. W kartotece SUM XVI–XVII w znaczeniu ‘ramię’ najczęściej występuje *рамѣ* – *рамя*, ale dwukrotnie z r. 1641 i 1650 pojawia się, ze względu na zakończenie wskazująca na wpływ polski, forma *раме*, też z XVII wieku dwukrotnie formy *рамено* i *рамене* (jeden z przykładów *на раменю своемъ* może ewentualnie wskazywać na rzeczownik rodzaju męskiego *рамень*). SUM VIII 447 i ESUM V 22 formę *рámя* uznają za gwarową. Poza tym znana jest dialektalna forma *рама* (w ESUM V 22 bez bliższej lokalizacji). Formę *рамéно*, przytaczaną jeszcze z tekstów z połowy XX wieku, słownik współczesnego języka ukraińskiego uważa za przestarzałą (SUM VIII 446).

Z dialektów białoruskich znana jest forma *рамян'о*: spod Grodna (SciaszMat 419) oraz z trzech punktów znad granicy litewskiej (ŚlPogr IV 269). Stanowi ona najpewniej przekształcenie polskiej formy *ramiono*. Na północy pod Brasławiem zapisano formy *ram'e*, *ramje*, *ram'ona* f., *ram'eń* m. oraz w liczbie mnogiej *ram'jony*, *ram'ony*, *ram'jona*, *ram'ona* (Brasławszczyzna II: 10). Formę *раме*, którą ze względu na *e* na miejscu samogłoski nosowej należy przypisać wpływowi języka polskiego (por. ESBM XI 88), notuje słownik Nosowicza 554 oraz historyczny słownik białoruski z XVI–XVII wieku. Pod jednym hasłem podano tam łącznie dosyć trudne do rozdzielenia formy *рамя*, *раме* < **ортмэ* ‘ramię’, przen. ‘władza’, ‘moc’, a ponadto kilkakrotnie *рамо* < **ортмо* ‘ramię’ i dwukrotnie *рама* **ортмо* (?) ‘ramię’ z 1489 i 1697 roku (HSBM XXX 3–4).

Gwarowy słownik rosyjski podaje jedynie *рамо* w znaczeniu ‘ręka’ z r. 1856 znad Wołgi oraz *рамо* ‘część ręki [od barku] do łokcia’ z Dala (SRNG XXIV 98), natomiast w źródłach pisanych formy od rdzenia **ортм-* poświadczane są w języku rosyjskim dosyć bogato. Srezniewski przytacza kilkanaście przykładów formy *рамо* w znaczeniu ‘ramię’, poczynając od *Zbornika Swiatosława* z 1076 roku, zarówno z przekładów biblijnych, jak i z innych zabytków staroruskich, ma też dwa przykłady formy *рамѣ* m.in. w znaczeniu ‘ramię’ (SrezMat III 65–66, 67). SRJ XI–XVII, t. XXI 268–269 podaje *рамо* na oznaczenie następujących części ciała, głównie ‘ramię’ od 1076 r., ale też ‘górną część ręki’ z XVI wieku oraz ‘górną część pleców’, ‘plecy’ z XII i XVII wieku, a poza tym też *рамя* ‘ramię’ z XIV–XVIII wieku oraz *рамено* ‘ramię’ z 1691 roku. Później, jeszcze w XIX wieku, jako przestarzała i poetycka lub żartobliwa używana była forma liczby mnogiej *раменá* ‘ramiona’ (SSRLJ XII 575).

A zatem wschodniej Słowiańszczyźnie nazwy związane z rdzeniem **orm-* pierwotnie nie były znane: okresowo wystąpił tu cerkiewizm *рамо* (por. bogato poświadczony *рамо* w języku starsłowiańskim – SJS III 602) i jego przekształcenie *рамено*, natomiast na pograniczu zachodnim peryferyjnie pojawiły się przejęte z polskiego formy *раме*, *рамя*, *рамено*, *рамень*.

Jak już wspomniałem, za formy podstawowe, od których powstały inne, należy uznać **ormę* i **ormo*.

Forma **ormę* tworzy w OLA dwa obszerne areały: na terenie serbsko-chorwackim i polskim. Poza tym sporadycznie pojawia się w wielu innych miejscach.

Do zwartej obszar serbsko-chorwackiego (*rame*, *ràme*, *rā:me* itp.) nawiązują punkty wyspowe na Węgrzech (*ràme* – 150, 152, *rà-me* – 151) i w Rumunii (*rame* – 168, *rame* – 169).

Na szerszą znajomość tej formy w południowej Słowiańszczyźnie wskazują materiały spoza OLA. Odosobniony w OLA zapis formy *'ra:me* (6) w zachodniej Słowenii i zapewne formy liczby podwójnej **ormi* – *'rami* (13) w pobliżu Cerknicy, ma szerokie nawiązanie w atlasie słoweńskim: postać *rame* zanotowano w ok. 50 punktach głównie na pograniczu włoskim na północ od Goricy, ale w rozproszeniu też niemal na całym terytorium słoweńskim (licznie poświadczona jest też ona u Plet II 373, ale w SSKJ IV 315 uważana jest już za przestarzałą), por. SLA 1/29, kom. s. 100. Poza tym Drvošanov 2005: 114 podaje **ormę* – *rame* – z Macedonii w dwóch punktach na północy koło m. Koczani i w dwóch punktach na południu koło m. Gewgelija.

W piśmie na gruncie serbsko-chorwackim formy od rdzenia **orm-* są bogato reprezentowane. *Ràme* n., pl. *ramèna* jest poświadczone od XIV wieku i ma bardzo bogatą dokumentację w słownikach i w różnego typu zabytkach (RSHJ XIII 32–35, RSHKJ V 400).

Drugi obszerny areał z formą **ormę* tworzą dialekty polskie. Łączy się z nim punkt na Łużycach (*ram'è* – 234). Obok niemal ogólnopolskiego *ramię* (najczęściej *ram'è*, poza tym też *ramje*, *ram'ne*, *rem'e*, *rem'nie* itp., w p. 242 na Kaszubach *r'emja*) występują też liczne formy współrdzenne. Ich zasięgi pozwalają bliżej określić polskie opracowania gwarowe, przede wszystkim dający obraz ogólnopolski MAGP VII 309, s. 33–35. Opracowania te przynoszą też wiele nienotowanych w OLA nazw sporadycznych. Według MAGP l.c. brak formy *ramię* lokalnie na zachodnim Śląsku i w pasie na prawym brzegu Wisły od Tarnobrzegu po Puławę. W naszych materiałach brak jej natomiast w kilku punktach na peryferii wschodniej (266, 322, 325), materiały z przesiedleńczych punktów na Dolnym Śląsku nie są dla jej zasięgu reprezentatywne. Na Białostocczyźnie *ramię* występuje w jej części zachodniej od północy aż po Narew (AGWB V 27, s. 72).

W polszczyźnie ogólnej od XIV wieku panuje jedna forma *ramię* (SStp VII 432, Linde V 25, SJPD VII 813–815), zaś zupełnie sporadycznie pojawiło się w słowniku Mymera z 1541 roku *ramiono* (SP XVI, t. XXXV 103–108). SW V 472–473 uważa *ramiono* za formę gwarową.

Na terenie Łużyc zanotowano wiele form, m.in. raz **ormę – ram'ę* (234), a raz formę liczby mnogiej *ram'ena* (236). Forma dłuż. *ramje*, gen. sg. *ramjenja* jest poświadczona od XVI wieku (Moller, Megiser, Hauptmann, Muka, Starosta).

Dawniej również w języku czeskim występowało pierwotne **ormę – rámeň* (Jg III 789–790, Kott III 21–22, PS IV/2, 614–615, SSJČ III 16), ale dziś uważane jest za książkowe i przestarzałe. W OLA nie zanotowano go ani razu. Już dawno zostało zastąpione przez wtórne *rameno*.

W północnych dialektach polskich w wyniku zatraty rezonansu nosowego w końcówce doszło do wytworzenia innowacji morfologicznej nie odnotowanej w materiałach OLA. Na znacznym obszarze Polski północnej od Kociewia, Malborsko-Lubawskiego przez Kujawy, ziemię chełmińską, część Mazowsza oraz Warmię i Mazury aż po wschodnią granicę państwową doprowadziło to do powstania odrębnego typu morfologicznego: nom sg. **ormje – ramie* : gen. sg. *ramia* i nom. pl. *ramia* jak *pole* : *pola* : *pola* (MAGP VII 316, s. 59). Pewne uściślenia dotyczące zasięgu tego typu morfologicznego w Malborskiem, na Kociewiu, w Borach Tucholskich i nad Notecią przynosi AJK XI 532, s. 152 i XII 567, s. 103–104. Natomiast, koncentrujący się na przejściu *ra > re* w tym wyrazie, późniejszy o niemal 30 lat AGM X 50–51 o występowaniu tej innowacji morfologicznej na Mazowszu w ogóle nie wspomina. Tymczasem ten typ morfologiczny ma jeszcze znacznie szerszy zasięg, co pokazuje Dejna w AGP na m. 119 na przykładzie wyrazu *siemie* 'siemię'. Poza wyznaczonym tu terenem występuje on też pod Kaliszem, Sieradzem, Częstochową i Piotrkowem, na południe od Kielc oraz w pld.-wsch. Polsce od Nowego Sącza i Tarnowa aż po Ustrzyki Dolne, por. Siatkowski – Rembiszewska (w druku, z dalszą literaturą).

Forma **ormo – ramo* tworzy duży zwarty kompleks w dialektach bułgarskich i macedońskich oraz na terenie Czarnogóry (73, 74, 76, 77) i południowej oraz wschodniej Serbii (84, 85, 87). Do kompleksu tego nawiązuje też odosobniony punkt bułgarski (*ra'mo* 167) w rumuńskim Banacie. W dialektach bułgarskich oraz w sąsiadujących punktach na terenie północnej Grecji i w p. 853 na terenie Turcji jest ona w OLA wyłączna, natomiast w dialektach macedońskich (też w zachodniej części północnej Grecji) oprócz *ramo* notowano też kilka form innych. Tę wielką różnorodność form nazw 'ramienia' w dialektach macedońskich potwierdza Drvošanov (2005, 114–115; niestety nie podając mapy). Według niego forma *pamo* występuje właściwie na całym terytorium gwar macedońskich.

Jako formy literackie ustaliły się: mac. *рамо*, pl. *рамена*, *рамења* (RMJ III 53) i bułg. *рамо*, pl. *раменá* i *раменé* (RSBKE III 87).

W materiałach spoza OLA formę **ormo* – *ramo* zanotowano aż w 19 punktach koło Goricy (z tych stron podawał ją także Plet II 373).

Szczególną dokumentację ma natomiast forma *rãmo* na gruncie serbsko-chorwackim (RSHJ XIII 32–35, RSHKJ V 400), która pojawia się już pod koniec XIV wieku i utrzymuje się w starych zabytkach aż do XVI wieku (u czakawskiego autora Marko Marulicia i u pochodzących z Dubrownika M. Vetranovicia i N. Nalješkovicia), potem zanika i pojawia się ponownie dopiero w XIX wieku w pieśniach. Najpewniej mamy tu do czynienia z cerkiewizmem.

Przedstawione gwarowe układy geograficzne form **ormę* i **ormo* przemawiają według mnie raczej za pierwotnością na gruncie słowiańskim formy **ormę*, występującej w rozproszeniu po całej Słowiańszczyźnie. Tak też ich wzajemny stosunek określany jest w SLA 1/29, kom. s. 100 (z powołaniem się na Logara i Šekliego).

Forma **ormeno*, utworzona od rozszerzonego tematu **ormen-* w przypadkach zależnych wyrazu **ormę*, tworzy w OLA kilka zwartych areałów, a ponadto występuje w wielu rozproszonych punktach.

Największy kompleks obejmuje dialekty czeskie, z którym ściśle łączy się *ramyno* w punkcie 299 na polskim Śląsku pod Raciborzem. Występowanie tej formy na pograniczu polsko-czeskim po stronie polskiej potwierdza AJŚ VII/2, s. 42, a jeszcze bardziej Dejna PLPJ I m. 111, podający *ramũno* – po stronie laskiej zaś *rameno* pod Głubczycami i *ramyno* pod Raciborzem. Natomiast *ramõno* (257, 268) i *ram'õnu* (276) w polskich punktach przesiedleńczych na Dolnym Śląsku, jako przeniesione po II wojnie światowej, do ustalania geografii tej formy nie mogą być wykorzystane. Również w języku słowackim pojawiają się, zupełnie niepoświadczone w OLA, formy od rdzenia **orm-*. W słowackim słowniku historycznym wielokrotnie z XVII–XVIII wieku jest poświadczone *rameno* (HSSJ V 20), a jak informuje mnie Adriana Ferenčíková, *rameno* występuje też w słowniku Bernoláka, a po 1918 roku szerzyło się w literackim i potocznym języku słowackim (por. Palkovič 1967, 258) pod wpływem czeskim przez szkołę i wojsko (np. dzięki rozkazowi *na rameno zbraň*). SSJ III 692, 693 podaje jeszcze *rameno* oraz jako poetyckie i przestarzałe *ramä*.

Kolejny areał z formą **ormeno* – *rameno* występuje w dialektach macedońskich. W OLA zanotowano ¹*ra'meno* tylko w pięciu punktach (97, 102, 107, 108 i w p. 92 pl. *ramena*), natomiast Drvošanov (2005, 114–115), uważane za dialektalne *рамено* (RMJ III 52), notował też niemal na całym terytorium macedońskim (jedynie poza płn.-wsch. Macedonią).

Dla zanotowanej na Łużycach liczby mnogiej ¹*ram'ena* (236) trzeba przyjąć w nom. sg. **ormeno*, która ma potwierdzenie w głuź. *ramjeno* u Hančki z 1782 r. oraz w przestarzałym dłuź. *ra'meno* u Muki II 293. Może dotyczy to też formy liczby mnogiej *rámena* w punkcie słoweńskim (2) na terenie Włoch.

Formę **ormeno* n. w dialektach polskich, pomijając niereprezentatywne zapisy z punktów 257, 268 i 276 na Dolnym Śląsku, zapisano w OLA w rozproszeniu pod Oleckiem (*remńono* – 265), pod Sierpcem (*ramjuno* – 271), pod Łowiczem (*rym'uno* – 282) i w Krzanowicach pod Raciborzem (*ramyno* – 299), w MAGP l.c. zaś, oznaczona izoglosą, występuje zwarcie na zachodnim Śląsku (u nas blisko p. 299; zaś SGPK V 8–9 *ramiono* podaje z Górnego Śląska), dwukrotnie na zachodzie Mazowsza (u nas blisko p. 271), prócz tego na pograniczu wschodnim pod Radzyniem Podlaskim i pod Lubaczowem. AGM X 50–51 *ramiono* (*reńono*) przynosi dodatkowo z dwóch dalszych punktów na Mazowszu wschodnim spod Kolna i Ostrołęki. Według AGWB V 27, s. 72 na Białostocczyźnie *ramiono* tworzy niewielką wyspę wokół Bielska Podlaskiego (*reń'ono*, *rań'ono*, *ryń'ono* / *ruń'ono*), poza tym występuje sporadycznie koło Sokółki (*rańan'o*). *Ramiono* częste jest również na pograniczu polsko-czeskim na Śląsku (por. wyżej). Podobnie rozproszone zasięgi, ze szczególną koncentracją na pograniczu wschodnim, ma wtórny typ *siemiono* ‘siemie’ w AGP Dejny (m. 119). Dla zapisanych w OLA pod Hrubieszowem (324) form liczby mnogiej *ram'eńa*, *ram'ona* trudno jednoznacznie ustalić postać liczby pojedynczej, choć dane z MAGP przemawiają w wypadku drugiej formy raczej za formą *ramiono*.

Z polskiego **ormeno* – *rameno*, *ramiono* przeszło też do sąsiednich gwar ukraińskich (notowane w OLA) i białoruskich (por. wyżej).

Forma **orma* f. – *rama* tworzy zwarty kompleks na południowym zachodzie, obejmujący dialekty słoweńskie oraz kilka punktów (26, 29, 32, 35) na terenie zachodniej Chorwacji. W punktach słoweńskich 18 i 19 zapisano też formy liczby mnogiej *ra:me* – **ormę*. W atlasie słoweńskim (SLA 1/29, kom. s. 100) forma *rama*, właściwa też słoweńskiemu językowi literackiemu (*rama* f., pl. *rame* notowana przez Plet II 373 oraz SSKJ IV 315), występuje na całym niemal terytorium słoweńskim. Bliższych informacji o zasięgu formy *rama* f. na gruncie serbsko-chorwackim nie potrafię podać. Skok III 105–106 podawał ją ze słownika Vuka (pisze o niej też RHSJ XIII 39 s. v. *ramo*). Ponadto Drvošanov (2005, 114–115) podaje **orma* – *pama* z 5 punktów w pobliżu Kumanowa. Może więc też zapis *ramə* w p. 105 należy traktować jako **orma*.

Formę męską **ormenъ*, utworzoną od rozszerzonego tematu **ormen-*, zanotowano w OLA w rozproszeniu: w zachodniej Chorwacji: *ramen* – (22), w punktach chorwackich na terenie wschodniej Austrii: *rā:męⁿ* (146a), *ra:men* (147a), *ramen* (148a) i w zachodnich Węgrzech *roumen* (153), w kilku punktach

polskich: na Kaszubach ¹*rēmjen* (241) i na południowym wschodzie *rēm'ej* (313), *ram'iń* (322, 324), *ram'eń* (325) oraz w sąsiednich punktach na zachodniej Ukrainie: *'ramyn* (412, *'ram'in*' (420).

Źródła porównawcze przynoszą dalsze potwierdzenia tej innowacji: SLA 1/29, kom. s. 100 ma z dwóch punktów słoweńskich *râmen* (po stronie włoskiej na południe od Goricy) i *'râmân* (na północnym wschodzie na północ od Murskiej Soboty), Drvošanov (2005, 115) *pamuh'* z punktu Wysoka pod Sołuniem, forma *ramen* m. ma dwa poświadczenia u czakawskiego pisarza XVI wieku Marko Marulicia, a potem dopiero z XIX wieku z pieśni ludowych Chorwatów węgierskich (Jačke), por. RHSJ XIII 35, z Łużyc znany jest *ramjeń*, gen. sg. *ramjenja* u Megisera (1603), Frentzla (pocz. XVIII w.), Pfula i Rězaka (por. Schuster-Šewc III 1205). Szeroką znajomość tej formy w południowo-wschodniej Polsce, zwłaszcza zaś w zachodniej Lubelszczyźnie i Tarnobrzesciem, potwierdza MAGP VII 309, s. 34–35. Poza tym MAGP l.c. ma też przykłady na formę *ramień* m. ze Śląska (por. też AJŚ VII/2, s. 42) i ze wschodniego Mazowsza. Sychta zaś podaje *ramńian* / *ramńiin* m. z Kociewia (SychKoc III 54), a AGWB V 27, s. 72 *rem'ion* spod Hajnówki. Podobnie szeroki zasięg tego typu morfologicznego pokazuje Dejna w AGP na m. 119 na przykładzie wyrazu *siemień* 'siemień'.

Formę **grmb=0* n. zapisano w OLA w dwóch punktach (235, 237) łużyckich *ram'jo* oraz w dwóch punktach polskich: na Kaszubach (*ry'm'jo* 243) i w zachodniej Wielkopolsce koło Babimostu (*rom'jo* 258). Ma ona bogate potwierdzenie w materiałach spoza OLA.

Górnołużyckie *ramjo*, gen. sg. *ramjenja* występuje od XVII wieku (Frentzel, Swótlík, Pful, Kral, Jakubaš), por. Schuster-Šewc III 1205.

Polskie *ramio* (też z *o* ścieśnionym na końcu) notowano w rozproszeniu na północy na Kaszubach i koło Świecia oraz na południu koło Bochni, Myślenic i Limanowej (MAGP VII 309, s. 35). AJŚ VII/2, s. 42 ma *ramio* spod Częstochowy. Najwięcej przykładów formy *ramio* odnotowano w AJK. Wprawdzie nie ma tu mapy przedstawiającej realizację zakończenia *-ę* w tym typie, bo mapa XIV 656, s. 63 *ramię* została sporządzona ze względu na przejście *ra-* > *re-* w tym wyrazie, a zakończenie *-o* jest zasygnalizowane tylko przykładowo z dwóch punktów, a w serii map VIII 377–380, poświęconych pokazaniu sufiksów *-ę* i *-ak* w nazwach istot młodych, w przykładach typu *cielę*, *jagnię*, *źrebię*, *szczenię* itp. zakończenie *-o* też podawane jest tylko wybiórczo. Najwięcej informacji o formie *ramio* na terenach objętych przez AJK znajdujemy natomiast w komentarzu do map form gen. sg. i nom. pl. od *ramię* (XI 532, s. 152 i XII 567, s. 103–104). Formie gen. sg. *remia*, *ramia* w kaszubskich gwarach południowo-zachodnich oraz w Skrzyszewie na południowy wschód od Kartuz i w jednym punkcie na

Kociewiu odpowiada nom. sg. zakończony na *-o*. Formę tę z Kaszub przytacza też SGPK V 8, powołując się na *rêmio* u Hilferdinga oraz Lorentz GPom III 911 i PW II 110, podając *rărno* spod Kartuz i Kościerzyny. Materiały kaszubskie pokazują, że mamy tu do czynienia z przejściem do innego typu deklinacyjnego od *ramię*: *ramienia* do *ramio*: *ramia*. Przytoczony materiał pozwala tłumaczyć formy typu *ramio*, *remio* morfologicznym wpływem odmiany twar-dotematowej na miękkotematową, jak w wypadku polskich form gwarowych typu *polo* z pierwotnego *pole*. Warto dodać, że w MAGP VI 274, s. 88–90 w wielu punktach, gdzie zapisano *ramio* występują też formy *cielo*, *kurczo*. Na Kaszubach typ *remio* mógł się jednak pojawić też w wyniku przekształceń fonetycznych, zachodniej części środkowych Kaszub właściwy jest bowiem rozwój nosówki przedniej $\epsilon > \alpha > \text{a} > o$, por. AJK XIII 633, s. 188–189.

Formę **ormenbje*, utworzoną od rozszerzonego tematu **ormen-*, przeniesionego do mianownika zapisano w OLA sporadycznie w Domaniewku pod Łęczycą (281) – *ram'ienie* (z tej miejscowości potwierdza ją też SGD Szymczaka). W źródłach porównawczych ma ona znacznie szerszy zasięg. MAGP VII 309, s. 35 notuje *ramienie* (*ramienie*, *raminie* itp.) z ośmiu rozproszonych punktów północnej połowy Polski, SGPK V 8 raz z Górnego Śląska, ale poza tym spory zwarty kompleks złożony z kilkunastu punktów tworzy ona (*ram'enie*, *ramyń'e*, *r'emeń'e* itp.) na Białostocczyźnie w części zachodniej na południe od Białegostoku (AGWB V 27, s. 72; na mapie przedstawiono ją tu błędnie pod *rem'ono*). U Dejny w AGP na m. 119 ten wtórny typ morfologiczny reprezentuje wyraz *siemienie* 'siemię', notowany w rozproszeniu, głównie zaś na wschodzie Polski koło Suwałk, Białej Podlaskiej i Zamościa. Inaczej należy traktować sporadyczną sch. formę coll. *rameńe* 'ramiona' u jednego pisarza z XVI wieku, z pieśni ludowej w zbiorze Vuka i jako dialektalne z Kosowa (RHSJ XIII 36).

Lorentz GPom III 911 i PW II 110 podaje sporadyczne zastąpienie zakończenia *-e* przez *-o* w formie *rărmeńo* występującej w kilku punktach pod Kartuzami, a Dejna PLPJ I m. 111 *ramińio* z dwóch punktów pod Raciborzem, Sobierajski III m. 288 zaś z dwóch punktów ze słowackiego Spisza (*ramieńo*, *ramińio*). Należy tu widzieć przekształcenie wyrównanie pod wpływem tematów twardych typu *lato*.

W Radziuszkach pod Sejnami (266) zanotowano sporadyczne formy żeńskie *ram'a* (**orm-b=-a*) i *ram'eńa* (**ormenbja*). MAGP VII 309, s. 34 podaje *ramia* jako formę żeńską właśnie z Radziuszek i z punktu przesiedleńczego z informatorami spod Nowych Trok na Wileńszczyźnie. Formy żeńskie *ramia* i *ramienia* notuje też Zdancewicz (1958, 214; 1966, 97) spod Sejn, a *ramia* też Szymczak SGD 904 z Domaniewka pod Łęczycą i Dejna PLPJ I m. 111 w kilku punktach na pograniczu polsko-laskim na południe od Bukowa i Krzyżanowic. Poza tym na mapie

MAGP l.c. znajdujemy tu jeszcze kilka punktów z formą *ramia*, ale bez wyraźnego stwierdzenia, że jest to forma żeńska: na północy z Luzina pod Wejherowem, z Zawor pod Kartuzami, ze Studzienic pod Bytowem i z Łęgu pod Chojnicami, z Woryt pod Olsztynem oraz na południu z Jędryska pod Lublińcem, z Bełku i Olzy pod Rybnikiem i z Tylmanowej spod Nowego Targu.

Natomiast zanotowana w Macedonii forma *rameña* (100) stanowi formę liczby mnogiej od *ramo*, a w polskim punkcie 324 *ram'eña* chyba formę pl. od *ramień*.

W punkcie przesiedleńczym pod Pasłękiem (252) zanotowano formę żeńską (*ta*) *ram'ona*, która też ma potwierdzenie w MAGP VII 309, s. 34 z Sumowa pod Sejnami oraz ze wspomnianego punktu przesiedleńczego z informatorami spod Nowych Trok (ta ostatnia lokalizacja znajduje potwierdzenie u Zdaniukiewicza 1958, 195).

Zanotowaną w OLA w Macedonii sporadycznie pod Skopjem formę **or̄menica* – *ramenica* (95) potwierdza z dwóch dalszych punktów koło Skopja Drvošanov (2005, 114–115) (*раменица*). Poza tym Gerov V 72 notuje bułg. *раменица*, a RSHKJ V 400 sch. *рамѐница* chyba z Wojwodiny.

W Macedonii zapisano sporadycznie formę *rə'mijka* (105), którą chyba należy uogólnić jako **or̄menьka*.

Z materiałów spoza OLA można podać jeszcze sporadyczne *raménak*, *raménaк* u czakawskiego pisarza z XVI wieku Hektorowicia (RHSJ XII 36, RSHKJ V 400) oraz deminutiva *raménce*, *raméncе* z pieśni w okolicy Dubrownika m.in. na wyspach Korčula i Lastovo (RHSJ XII 36, RSHKJ V 400).

W znaczeniu 'ramię' zanotowano w OLA jeszcze kilka nazw zupełnie sporadycznych. Dla brus. *burka* (362) i ukr. *obol'čyk* (449) nie znalazłem żadnych nawiązań. Ros. *kłubok* (578 – **клубокъ*) można łączyć z ros. dial. *клубку* 'kłęby u konia' (SRNG XIII 311), podobnie ros. *cholka* (634 – **cholъka*) z ros. i ukr. *холка* 'kłąb zwierzęcia' (Vasmer ESRJ IV 255). Ten ostatni wyraz tworzy znaczny areal na północy Rosji w znaczeniu 'udo' (Siatkowski 2012a, 180–181).

*

Przedstawione nazwy 'pleców' i 'ramienia' wykazują dużą wieloznaczność, stwierdzaną też przy innych nazwach części ciała (por. Siatkowski 2012b, 151–157). Niektóre nazwy 'pleców' odnoszą się często też tylko do ich części górnej lub dolnej, a także do 'kręgosłupa', a pewne nazwy 'ramienia' oznaczają też 'bark', 'górną część ręki do łokcia' lub 'całą rękę aż do dłoni'. Prowadzi to nawet do mieszania nazw 'pleców' i 'ramienia'.

Nazwy ‘ramienia’ od rdzenia **orm-* wykazują wielkie zróżnicowanie morfologiczne. Brak w zapisach OLA informacji o formach gramatycznych utrudnia ich interpretację. Wyjaśnienie skomplikowanych przekształceń morfologicznych tych form ułatwiają dopiero materiały porównawcze spoza OLA. Materiały te poza tym odnotowaną w OLA różnorodność morfologiczną tych nazw znacznie powiększają. Materiały historyczne pokazują, że leksem ten pierwotnie we wschodniej Słowiańszczyźnie nie był znany.

Literatura

- AGM – *Atlas gwar mazowieckich*, 1971–1992, t. I opr. H. Horodyska-Gadkowska, A. Strzyżewska-Zaremba, t. II–X opr. A. Kowalska, A. Strzyżewska-Zaremba, Wrocław.
- AGP – *Atlas gwar polskich*, 1998–2002, 1. *Małopolska*, 1998, K. Dejna, 2. *Mazowsze*, 2000, K. Dejna, S. Gala, A. Zdaniukiewicz, F. Czyżewski, 3. *Śląsk*, 2001, K. Dejna, S. Gala, 4. *Wielkopolska, Kaszuby*, 2002, K. Dejna, Warszawa.
- AGWB – *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, 1980–2012, t. I, red. S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski, Wrocław 1980, t. II–III, red. S. Glinka, Wrocław 1989–1993, t. IV–X red. I. Maryniakowa, Warszawa 1995–2012.
- AJK – *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, 1964–1978, opr. przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN pod kier. Z. Stiebera, od z. VII pod kier. H. Popowskiej-Taborskiej, I–XV, Wrocław.
- AJS – A. Zaręba, 1969–1996, *Atlas językowy Śląska*, Kraków, I–VIII, Warszawa – Kraków, Warszawa.
- BASRJ – *Большой академический словарь русского языка*, 2004 и сл., ред. Г. Н. Скляревская, Москва.
- BER – *Български етимологичен речник*, 1971 i n., ред. Вл. Георгиев (И. Дуриданов, М. Рачева, Т. А. Тодоров), София.
- Bezlaaj F., 1977–2005, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I–IV, Ljubljana.
- Boryś SE – Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność. Tom II. Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)*, red. naukowy E. Smułkowa, Warszawa 2009.
- Brückner A., 1914, *Die litauische Spracheinheit*, „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen” 46, s. 217–239.
- Brückner SE – A. Brückner, 1957, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- BTR⁴ – *Български тълковен речник*, 1996, ред. Л. Андрейчин и др. Четвърто издание допълнено и преработено от Д. Попов, София.
- Čekman – B. H. Чекман, 1972, *К проблеме литовско-белорусских лексических связей*, „Baltistica” VIII, s. 147–156.
- ČJA – *Český jazykový atlas*, 1992–2005, red. J. Balhar, P. Jančák, I–V, Praha.

- Dal – Вл. Даль, 1955–1956, *Толковый словарь живого великорусского языка*, I–IV, Москва.
- Dejna PLPJ – К. Dejna, 1951–1953, *Polsko-laskie pogranicze językowe na terenie Polski*, I–II, Łódź.
- Drvošapov – В. Дрвошанов, 2005, *Анатомската лексика за човекот во македонските говори*, Скопје.
- ESBM – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, 1978–, рэд. В. У. Мартынаў, Мінск.
- ESJS – *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, 1989–, red. E. Havlová, A. Erhart, Praha.
- ESSJ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, 1974–, ред. О. Н. Трубачев, Москва.
- ESUM – *Этимологічний словник української мови*, 1982–2012, ред. О. С. Мельничук, I–VI, Київ.
- Gerov – Н. Геров, 1975–1978, *Речник на българския език с тълкувание речите на български и на руски*, I–V, София.
- Horbač – О. Горбач, 1969, *Говірки Теробовельцини*, Мюнхен.
- Hrinč – Б. Грінченко, 1907–1909, *Словарь української мови*, I–IV, Київ.
- HSBM – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, 1982–, рэд. А. Жураўскі, Мінск.
- HSSJ – *Historický slovník slovenského jazyka*, 1991–2008, red. M. Majtán, I–VII, Bratislava.
- Jg – J. Jungmann, 1835–1839, *Slovník česko-německý*, I–V, Praha.
- Korolko – A. F. Modrzejewski, 2003, *O poprawie Rzeczypospolitej. Księgi czwore*, opr. M. Korolko, Piórków Trybunalski.
- Kott – F. Š. Kott, 1878–1893, *Česko-německý slovník, zvláště gramaticko-frazeologický*, I–VII, Praha.
- Linde – Linde M. S. B., 1854–1860, *Słownik języka polskiego*, I–VI, Lwów, wyd. 3. fotoofsetowe, Warszawa 1951.
- Lorentz GPom – F. Lorentz, 1958–1962, *Gramatyka pomorska*, I–III, Wrocław.
- Lorentz PW – F. Lorentz, 1958–1983, *Pomoranisches Wörterbuch*, fortgeführt von F. Hinze, I–V, Berlin.
- MachES-2 – V. Machek, 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.
- MAGP – *Mały atlas gwar polskich*, 1957–1970, opr. przez Pracownię Atlasu i Słownika Gwar Polskich Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie pod kier. K. Nitscha, od t. III pod kier. M. Karasia i Z. Stamirowskiej, od t. IX pod kier. M. Karasia, I–XIII, Wrocław.
- Miklosich – F. Miklosich, 1886, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien.
- MSČS – J. Bělič, A. Kamiš, K. Kučera, 1978, *Malý staročeský slovník*, Praha.
- Muka A., 1911–1928, *Słownik dolnosorbskeje rěcy a jeje narěcow. Wörterbuch der niedersorbischen Sprache und ihren Dialekte*, I–III, Petrograd – Praha.
- Nosowicz – I. I. Носовіч, 1870, *Слоўнік беларускаго нарэччя*, Спб.
- OLA 9 – *Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная*, вып. 9. *Человек. Ogólnosłowiański atlas językowy*, Seria leksykalno-słowotwórcza, t. 9. *Człowiek*, 2009, red. J. Siatkowski, J. Waniakowa, Kraków.
- Palkovič K., 1967, *Názvy částí tela v češtině a slovenštině*, „Kultúra slova” I, s. 257–261.
- Plet – M. Pleteršnik, 1894–1895, *Slovensko-nemški slovar*, I–II, Ljubljana.

- PS – *Příruční slovník jazyka českého*, 1933–1957, I–VIII, Praha.
- Radziwiłł 1998 – *Hieronima Florianiana Radziwiłła Diariusze i pisma różne*, opracowanie i wstęp M. Brzezina, Warszawa.
- RBE – *Речник на българския език*, 1977–, ред. К. Чолакова, София.
- RHSJ – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1880–1976, I–XXIII, Zagreb.
- RMJ – *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, 1961–1966, ред. Б. Конески, I–III, Скопје.
- RSBKE – *Речник на съвременния български книжовен език*, 1955–1959, ред. Ст. Романски, I–III, София.
- RSNJ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1959–, Београд.
- RSHKJ – *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1967–1976, Матица српска – (Матица хрватска), I–VI, Нови Сад – (Зagreб).
- Schuster-Šewc H., 1978–1996, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, I–V, Bautzen.
- SciaszMat – Т. Ф. Сцяшковиц, 1972, *Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці*, Мінск.
- SDUP – *Studia nad dialektologią polską i ukraińską (Z materiałów b. Katedry Języków Ruskich UJ)*, 1975, opracował do druku M. Karas, Kraków.
- SGD – М. Szymczak, 1962–1973, *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łączyskim*, I–VIII, Wrocław.
- SGPA – *Słownik gwar polskich*, 1977–, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. M. Karasia, od t. II pod kier. J. Reichana, od t. VI pod kier. J. Okoniowej, Wrocław.
- SGPK – J. Karłowicz, 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, I–VI, Kraków.
- Siatkowski J., 2012a, *Słowiańskie nazwy części ciała w historii i dialektach*, Warszawa.
- Siatkowski J., 2012b, *Wieloznaczność i geografia słowiańskich nazw części ciała*, „Z polskich studiów slawistycznych, ser. XII: Językoznawstwo”, Warszawa, s. 151–157.
- Siatkowski J., 2013, *Wschodniosłowiańska spina 'plecy' pożyczką z polskiego?*, „Poradnik Językowy” 3, s. 36–40.
- Siatkowski J., Rembiszewska D. K., *Zróżnicowanie morfologiczne wyrazu *ormę 'ramię' w językach i dialektach słowiańskich*, Bratysława (w druku).
- SJPD – *Słownik języka polskiego*, 1958–1969, red. W. Doroszewski, I–XI, Warszawa.
- SJS – *Slovník jazyka staroslověnského*, 1966–1997, red. J. Kurz, Z. Hauptová, I–IV, Praha.
- Skok P., 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb.
- SLA – *Slovenski lingvistični atlas 1: Človek (telo, bolezni, družina)*, 2011, red. J. Škofic, 1. Atlas, 2. Komentarji, Ljubljana.
- Sławski SE – F. Sławski, 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, I–V, Kraków.
- SłPogr – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе награнічча у пяці тамах*, 1979–1986, ред. Ю. Ф. Мацкевіч, I–V, Мінск.
- Snoj M., 1997, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana.
- Sobierajski Z., 1966–1977, *Atlas polskich gwar spiskich na terenie Polski i Czechosłowacji*, I–IV, Poznań.

- SP – *Słownik prasłowiański*, 1974–, opr. Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN, red. F. Sławski, Wrocław.
- SP XVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, 1966–, red. M. R. Maýenowa, (F. Pełowski, K. Mrowcewicz), Wrocław.
- SrezMat – И. И. Срезневский, 1893–1912, *Материалы для Словаря древнерусского языка*, I–III, Санкт-Петербург.
- SRJ XI–XVII – *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, 1975–, ред. С. Г. Бархударов (Ф. П. Филин, Д. Н. Шмелев, Г. А. Богатова, В. Б. Крысько), Москва.
- SRJ XVIII – *Словарь русского языка XVIII века*, 1984–, ред. Ю. С. Сорокин (З. М. Петрова), Ленинград (Санкт-Петербург).
- SRNG – *Словарь русских народных говоров*, 1965–, составил (с II т. гл. ред.) Ф. П. Филин, Москва – Ленинград.
- SSA – *Sorbischer Sprachatlas*, 1965–1996, I–X, bearb. von H. Faßke, H. Jentsch und S. Michalk, XI–XV von H. Faßke, Bautzen.
- SSJ – *Slovník slovenského jazyka*, 1959–1968, red. Š. Peciar, I–VI, Bratislava.
- SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého*, 1960–1971, red. V. Havránek, I–IV, Praha.
- SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970–1991, I–V, Ljubljana.
- SSN – *Slovník slovenských nářečí*, 1994–, red. I. Ripka, Bratislava.
- SSRLJ – *Словарь современного русского литературного языка*, 1950–1965, ред. Ф. П. Филин, I–XVII, Москва – Ленинград.
- SStp – *Słownik staropolski*, 1953–2004, red. S. Urbańczyk, I–XI, Warszawa – Kraków.
- SSUM – *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*, 1977–1978, ред. Л. Л. Гумецька, I–II, Київ.
- Stčsl – *Staročeský slovník*, 1977–, red. V. Havránek, F. Ryšánek, I. Němec, Praha.
- SUM – *Словник української мови*, 1970–1980, ред. І. К. Білодід, I–XI, Київ.
- SUM XVI–XVII – *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, 1994–, ред. Д. Гринчишин, Львів.
- SW – *Słownik języka polskiego*, 1908–1927, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, I–VIII, Warszawa (tzw. Słownik warszawski).
- SWil – *Słownik języka polskiego*, 1861, opr. A. Zdanowicz, M. Bohusza Szyszczę i in., I–II, Wilno (tzw. Słownik wileński).
- SychKoc – B. Sychta, 1980–1985, *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*, I–III, Wrocław.
- Škaljić A., *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Šesto izdanje, Sarajevo 1989.
- TRMJ – *Толковен речник на македонскиот јазик*, 2003–, гл. ред. К. Конески, Скопје.
- Trubačev ESSJP – О. Н. Трубачев, 1963, *Этимологический словарь славянских языков. Проспект. Пробные статьи*, Москва.
- TSBM – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, 1977–1984, рэд. К. К. Атраховіч (К. Крапіва), I–V, Мінск.
- Тумченко – Є. Тимченко, 2002–2003, *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.*, I–II, Підготували до видання В. В. Німчук та Г. І. Лиса.
- Vasmer ESRJ – М. Фасмер, 1964–1973, *Этимологический словарь русского языка*, Перевод с нем. и дополнения О. Н. Трубачева, I–IV, Москва.

- Vasmer REW – M. Vasmer, 1950–1958, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I–III, Heidelberg.
- Werenicz – В. Л. Веренич, 1990, *Польско–белорусское взаимодействие (на материале мазурского островного говора в Полесье)*, [w:] „Studia nad polszczyzną kresową”, t. V, red. J. Rieger, W. Werenicz, Wrocław, s. 7–141.
- Zdancewicz 1958 – T. Zdancewicz, *Z zagadnień gwar przejściowych pogranicza polsko-białoruskiego*, [w:] „Z polskich studiów slawistycznych”, t. I, Warszawa, s. 205–215.
- Zdancewicz 1966 – T. Zdancewicz, *Wpływy białoruskie w polskich gwarach pod Sejnami*, Poznań.
- Zdaniukiewicz 1972 – A. A. Zdaniukiewicz, *Gwara Łopatowszczyzny. Fonetyka, fleksja, słownictwo*, Wrocław.

Slavic names of ‘the back’ and ‘the shoulders’ in the light of dialectal materials and historic sources

(Summary)

The meaning of the names of ‘the back’ and ‘the shoulders’ are very ambiguous, which is also characteristic of the other names of the parts of the body. Certain names of ‘the back’ often refer to only their upper or lower part, as well as to ‘the spinal column’, while certain names of ‘the shoulders’ also mean ‘the shoulder’, ‘the upper part of the arm, however, below the elbow’ or ‘the whole arm to the palm’. In the plural form, this causes the confusion between ‘the back’ and ‘the shoulders’.

‘The back’ and ‘the shoulder’ have only one group of common indigenous names: **pletji*, **pletj-E* and several word-forming derivatives. In the both meanings, one form – **pletji* – occurred, which was characterized by an obvious territorial difference. In addition, in the names of ‘the back’, the names: *spina* and formations **χrbvbtz*, **χribvbtz*, connected with the root **gǫrb-*, **lǫdvǫje* and **zada* cover wide territories. The remaining ones are extremely rare.

In the names of ‘the shoulders’, however, apart from the lexemes connected with the root **pletj-*, names derived from the root **orm-*, exhibiting a great morphological differentiation, occur. Lack of information in OLA records about grammatical forms somewhat complicates their interpretation. The clarification of complicated morphological transformations of these forms is made easier only by materials derived from beyond OLA. Historical materials prove that in eastern Slavic languages originally the names derived from the root **orm-* were unknown.